

שואה במבחן הזמן

גדעון גרייף, זמר שהפך להיסטוריון של השואה, מגייס את הניסיון הבימתי שלו להרצאות בפני תלמידי בתי ספר בגרמניה על זוועות הנאצים. איה צרפתי, סטודנטית לתואר שני, מדריכה קבוצות של צעירים גרמנים באתרים הקשורים לשואה. נועה מקייטון מבית הספר הבינלאומי להוראת השואה של יד ושם מסייעת למורים מארצות דוברות גרמנית לדבר עם בני נוער על ההיסטוריה הכואבת. כולם מתמודדים עם הצורך ללמד על העבר בגרמניה משתנה

עופר אדרת, גרמניה

הבדולח", היא אומרת. "כמעט בכל בית ספר גרמני שאני עובדת איתו יש פרויקט שקשור בשואה. השואה זה נושא שמופיע כמעט בכל מקצועות הלימוד".

התלמידה המוסלמית עם כיסוי הראש, שנכחה בהרצאתו של פרופ' גרייף לא היתה בגדר מראה חריג בבתי הספר בגרמניה. "במיוחד בברלין, כל תלמיד רביעי בא מרקע שאינו גרמני", אומרת צרפתי. בשינת 2014, בניסיון להשיב על השאלה "מה הגרמנים לומדים על השואה", צריך, לפיכך, לשאול גם "מי הם הגרמנים?"

"זה משנה את התפיסה שלהם לגבי ההיסטוריה", אומרת צרפתי, בהתייחסה לתלמידים בני משפחות המהגרים, שלומדים על השואה. לדבריה, "אם נותנים לתלמידים האלה את התחושה שהמקום שהם מגיעים ממנו וההיסטוריה שלהם חשובים גם כן, בדרך הם מתבלטים בשיתוף הפעולה שלהם עם ההרצאות והסידורים ובשאלות שלהם".

לפני כמה שנים היא ליוותה קבוצה של בני נוער מכמה בתי ספר בגרמניה למסע מיוחד בעקבות ולטר בנימין ומהגרים יהודים. הם יצאו באוטובוס מברלין לפריז, משם למרסיי ולפירנאים וחזרו לגרמניה דרך ספרד. בתום המסע הציגו התלמידים את חוויותיהם ורשמיהם בכיתה. תלמיד אחד, ממוצא טורקי, אמר: "לכל מי שחי היום בגרמניה יש אחריות לספר את הסיפור הזה".

כיד ושם מכירים היטב את הוראת השואה בגרמניה. בבית הספר הבינלאומי להוראת השואה של יד ושם פועל דסק מיוחד שמוקדש רק למדינות דוברות גר-

דינה שלהם, ושואלים שאלות אינטליגנטיות, המביינות עות התמצאות טובה. "איזה נוער נהדר אני פוגש, איזה אנשים צעירים מופלאים! איפה הם היו אז. למה קולם לא נשמע אז?" הוא תהה בסוף חודש נובמבר האחרון, כשהתלוויתי אליו לשבוע מרוכז של הרצאות במערב גרמניה.

"הנוער הגרמני מגלה יותר ויותר עניין בשואה - הפוך מהמצב שממנו חששנו בעבר. הם לומדים על השואה מעל ומעבר, המורים שלהם מקדישים לנושא השואה זמן ניכר, הם נוסעים לאושוויץ למסע לימודי ומקדישים לנושא יותר זמן ממה שהמסגרת הפרגוגית מחייבת", אומר גרייף.

הגרמנים החדשים

650 ק"מ מזרחה מבון, במרחק שש שעות נסיעה במכונית, שוכנת ברלין הבירה, שאחרי איחוד גרמניה החליפה את בון כמקום משכנו של הפרלמנט הגרמני. איה צרפתי, ישראלית בת 32, גרה בגרמניה בשנים האחרונות, ולומדת לתואר שני בהיסטוריה. למחיייתה היא עובדת בהדרכה פרגוגית של קבוצות בשלושה אתרים הקשורים לשואה, כל אחד ברכו: המוזיאון היהודי בברלין, אתר ההנצחה במחנה הריכוז זקסנהאוזן ובית ועידת ואנזה, בו כונסה ב-42' הוועיה דה ליישום הפתרון הסופי. תלמידים גרמנים רבים כבר עברו תחת הדרכתה של צרפתי. "הם מגיעים עם ידע רב. לימודי השואה בגרמניה לא נופלים ממה שלומדים ביישראל - אם לא הרבה יותר מכך. לא תיתקל פה, לדוגמה, בכיתה גרמנית שלא תדע מה זה 'ליל

1 סוף הרצאתו על השואה בפני תלמידי תיכון בבון, כסתיו האחרון, פנה פרופ' גדעון גרייף לקהל, ושאל אם יש להם שאלות נרספות. תלמידה מוסלמית עם כיסוי ראש הרימה את היד, ואמרה: "רוב היהודים היו ערמומיים, נכון?" כמה מחבריה ציחקו במבוכה. אחרים הביטו במרצה בדריכות.

גרייף, שצבר בשנים האחרונות ניסיון רב מול קהל גרמני צעיר, לא התרגש. הוא כבר ראה ושמע הכל. גם שאלות "בעלות גוון אנטישמי", כהגדרתו. "אני לא חושב שכל היהודים ערמומיים. בין היהודים, כמו בקרב כל עם אחר, יש חכמים, יש טיפשים, יש טריבים ויש רעים. זה הרכב נורמלי לחלוטין", השיב לה, "צריך להיזהר מהכללות בכל נושא". אחרי הפסקה קצרה סייג את דבריו: "באופן יחסי יש הרבה מקבלי פרס נובל בקרב היהודים - אז ככל הנראה היהודים אינם מצטיינים בטיפשות או בחוסר כישרונות דווקא. אבל מצד שני, אני גם לא חושב שאנחנו יותר חכמים מאחרים", אמר בחיוך.

את הסתיו האחרון עשה גרייף בגרמניה. המסע שלו, שנמשך חודש וחצי, כלל 60 הרצאות בפני אלפי תלמידי בתי ספר וסטודנטים באוניברסיטאות ברחבי המדינה. "הייתי במקומות שלא ביקרתי בהם עד כה, כולל חורים קטנים שאף גרמני מצוי לא היה ולא יהיה בהם לעולם", אמר. השאלה של התלמידה המוסלמית היתה חריגה בנוף המקומי. רוב התלמידים הגרמנים, כך מעיד גרייף, מביעים אמפתיה לגורל היהודים בשואה, מגלים עניין בפרק האפל בהיסטוריה של המ-

תלמידות מבית הספר על שם רתנאו וברלין לצד אבני נגף לזכר משפחה יהודית. הצליחו לספר מחדש את סיפורם הנשכח של השכנים שנרצחו בשואה

איה צרפתי: "לימודי השואה בגרמניה לא נופלים ממה שלומדים בישראל - אם לא הרבה יותר מכך. לא תיתקל פה, לדוגמה, בכיתה גרמנית שלא תדע מה זה 'ליל הבדולח'. כמעט בכל בית ספר גרמני שאני עובדת איתו יש פרויקט שקשור בשואה. השואה זה נושא שמופיע כמעט בכל מקצועות הלימוד"

"וסלי ומשפחת מנדיל יצאו למסע ארוך במסלול סלעי, על גבי פרדות. כדי להתחמק מתצפיות של חיילים גרמנים הם בחרו בדרכים צדדיות, נעו בלילות ואילו בימים הסתתרו במערות", נכתב באתר יד ושם. שם, בבית משפחת וסלי, בכפר שבהרים, חיה המשפחה היהודית - משה ואלה מנדיל וילדיהם גבר ואירנה - עד לשחרור, בנובמבר 44'.

התלמידים המוסלמים מברלין, ששמעו את הסיפור של הנער המוסלמי שהציל משפחה יהודית בשואה, התרגשו מאוד. הם פנו למוזיאון, ודרכם לרשויות, וכי קשו לשנות את שמו של בית הספר. בתחילת השנה שונה שמו והוא נקרא מעתה על שמו של רפיק וסלי, חסיד האומות המוסלמי.

גם בית ספר בעיירה שטארטלוהן שבמערב גרמניה, סמוך לגבול עם הולנד, שינה את שמו בעקבות שיעור היסטוריה על השואה. מאז שנת 2000 הוא נקרא על שם הרטה לבנשטיין. לבנשטיין היתה תושבת העיירה

הכותרת הזאת מסתתרים שיעורים שעוסקים בחסידי אומות עולם מוסלמים או בדמויות מורכבות ומיוחדות כמו גד בק, יהודי, לוחם מחתרת והומו, שפעל בברלין. "הסיפורים האלה מדברים לילדים יותר מסיפור על משפחה של חרדי מהשטייטל, שבאה מעולם סגור שכבר לא מדבר לילדים שיושבים היום בכיתה", היא אומרת. דוגמה טובה אירעה לפני שנה וחצי, כשביד ושם ביקרו תלמידי בית ספר מרובע קרויצברג בברלין, שבו שיעור גבוה של מהגרים. בקבוצה היו גם תלמידי דים פלסטינים שגרים בברלין. הצוות מיד ושם בחר להציג לתלמידים את סיפורו של רפיק וסלי, מוסלמי בן 17 מאלבניה, שהציל משפחה יהודית בשואה, והוכר כחסיד אומות עולם. וסלי עבר כמתלמד בחנות צילום בעיר הבריחה טירנה. יום אחד נכנס לחנות משה מנדיל, יהודי שברח עם משפחתו מיוגוסלביה, שם היתה לו חנות צילום משגשגת. השניים התיידדו. לאחר שהג-רמנים פלשו לאלבניה, הציע וסלי למנדיל לעבור עם משפחתו לבית משפחתו בכפר קרויה שבהרים.

מנית - גרמניה, אוסטריה ושווייץ. ד"ר נועה מקייטון, שעומדת בראשו, כבר העבירה השתלמויות וסדנאות ל-3,500 מורים דוברי גרמנית, שבאים לירושלים כדי ללמוד מהמומחים של יד ושם דרכים חדשות להוראת השואה בגרמניה. "בכיתות שבהן 90% מהתלמידים הם בני מהגרים עשויה להיות תחושה של ריחוק מהנושא, לא רק בשל העובדה שהתלמידים הם כבר דור רביעי וחמישי לשואה. תלמידים עשויים לומר, 'זה לא הסיפור שלנו'. במקרים רבים, זו תוצאה של הדרך בה נלמד הנושא בכיתה", היא אומרת.

כך, למשל, היא נתקלת במורים, שמגדירים מראש את הציפיות מהתלמידים. "אני רוצה שכשאת אסיפר להם על זה, הם יכעסו או יבכו", הם אומרים לה. "התוצאה עלולה להיות בעייתית, כי אנחנו חוקה, תהא אשר תהא, גורמת לתלמידים להרגיש שאין להם אוטונומיה מחשבתית", אומרת מקייטון. "הם מרגישים שמגדירים להם מראש מה לחשוב, והם לא יכולים לפי תח כך את הגישה האישית שלהם לנושא". במקרים אחרים היא נתקלת בבתי ספר שבהם נלמדת השואה כסיפור לאומי גרמני בלבד. "הם רוצים להעביר את המסר: 'אנחנו אחראים, למדנו את הלקח', אז הם מלימדים את השואה כהיסטוריה גרמנית. אבל איך יגיבון לכך תלמידים מוסלמים, שבאים מרקע של מהגרים?" תוהה מקייטון.

בניסיון "לקרב את השואה" לכל התלמידים, ללא קשר למוצאם או גילם, פיתחו בבית הספר להוראת השואה של יד ושם ערכות לימוד שמציעות "מבט גלוי-כלי וטרנס-לאומי על השואה", כדברי מקייטון. תחת

ותלמידת בית הספר לפני השואה. ב-9 באוגוסט '44 היא גורשה למחנה הריכוז שטוטהוף ליד גרנסק (רני ציג). מאז נעלמו עקבותיה. הוריה נרצחו כנראה בריגה. אחותה - באשוויץ. בית הספר יצר קשר עם אחייניתה של לבנשטיין, שגרה בישראל, והזמין אותה לטקס לזיכרה, שנערך בבית הספר.

"התלמידים יכולים להזדהות עם אנשים כמוה. היא לא היתה דמות מפורסמת ובלתי מושגת, אלא אחת מהם, שגרה באותו יישוב והלמה אותם חלומות", נכתב באתר בית הספר. "באמצעות השם שלה, אנו זוכרים גם את ששת המליונים חסרי השם, מתוכם 1.5 מיליון ילדים, מספר בלתי נתפס. באמצעות הסיפור שלה, התלמידים שלנו לומדים שהחיים שלהם, כביטחון ושלוש, לא ברורים מאליהם - לא בעבר ולא בהווה. הם יכולים להבין באמצעותו גם את הילדים היום, שנרדפים, מגורשים וחיים תחת טרור, ולהתעמת עם הפרק האפל בהיסטוריה שלנו".

להיות אטרקטיבי

בחזרה לפרופ' גרייף. בסתיו האחרון היינו יחד בנו, בקלן, בריסלדורף ובעוד עיירות שלפני כן לא שמענו את שמן. גמענו מאות קילומטרים במכונית פרטית במהירות של 180 קמ"ש בכבישים המהירים של גרמניה. ניווטנו בעזרת GPS מקומי, שמוסיף את המילה "ביטה" (בבקשה) אחרי כל הוראה. נסענו בריכות פרברים שמחברות בייעילות רבה - אך עם לא מעט איחורים - את העיירות, הכפרים והיישובים שבצדי הדרך. "זה מסע ההרצאות הכי ארוך שהיה לי אי פעם", אמר גרייף. ב-13 השנים האחרונות, מאז החל להרצות בפני תלמידים גרמנים, הוא הופיע בפני כ-150 אלף איש. "זה שיא גינס, אבל אני לא מסתפק בזה. בגרמניה חיים היום כ-82 מיליון איש", אמר בחיך. "הייתי שמח להרצות בפני כולם על השואה". את מסע ההרצאות שלו, שלעיתים נראה כמו מסע הופעות של כוכב רוק, הוא מכנה "מופע של איש אחר".

גרייף, בן 63, נולד וגדל בתל אביב למשפחה שעלתה מגרמניה. בצעירותו היה זמר ומוזיקאי, שהצליח להכניס כמה להיטים למצעדי הפזמונים ברדיו. "כמי שהוא צאצא של מלחין האופרות הגרמנייהודי הירוע ג'אקומו מאיירבר, הכשרתי את עצמי להיות זמר אופרה ולמדתי אצל טובי הזמרים בארץ", סיפר.

בהמשך, כשחיפש קצת יותר תוכן לחייו, פנה ללמוד היסטוריה. את הדוקטורט כתב באוניברסיטת וינה. פרופסורה קיבל מאוניברסיטת טקסס. מאז הספיק לעבוד כהיסטוריון, חוקר, מרצה ועורך בשורה ארוכה של מוסדות, בהם הכנסת, יד ושם וכמה אוניברסיטאות בארץ ובעולם. ספרו, "בכיני בלי דמעות" (הוצאת יד ושם ומשכל, '99), הביא לראשונה את עדויות אנשי הוונדרקומנדו היהודים מאושוויץ. הוא תורגם לשש שפות ונמכר במאות אלפי עותקים. את הניסיון הבייתי שבצר בצעירותו הוא מגייס כעת להופעותיו כמי רצה, שמדבר מול קהל של אלפים. "אתה צריך לדעת איך להגיע לקהל, כי גם עם הנושא הכי מרתק אתה צריך להיות אטרקטיבי", צריך לדעת איך לעמוד בפני קהל, איך להשתמש במיקרופון", אמר.

בעיר אסן הוא הופיע בפני תלמידי תיכון בבית ספר יוקרתי. התלמידים לבושים היטב, כמעט כולם בנינים למשפחות גרמניות. בקהל לא נראים בני מהגרים. גרייף לא משתהה, ופותח בהקרנה של תמונות ממבני הקרמטוריום באושוויץ. "זו הרצאה בעלת אופי טכני, ואני מרגיש שעלי להתנצל על

שהיא טכנית, אבל אין לי ברירה, כי מדובר בתעשייה. תעשייה של מוות", הוא אומר בפתח דבריו. תוך שניות נמחקים החיוכים מפניהם התמימים של התלמידים היפים והצעירים. הם שומעים ממנו על גופות, שריפה וגז. שומעים, ושותקים. "בין 10 ל-20 אלף בני אדם נרצחו באושוויץ ביי"ר קנאו בכל יום בחודשי האביב והקיץ של שנת '44", הוא מספר להם.

הסדר והשקט באולם נשמרים לכל אורך ההרצאה. אף תלמיד לא משחק עם הטלפון הנייד. אין א.א.א. אסים, אין פייסבוק, אין שום הפרעה. "אין לי מדיניות מכוונת שנועדה לזעזע, זו לא גישתי החינוכית. מצד שני, אין לנו זכות לטשטש או לצנזר את האמת. זו המהות, השגרה והריאליה של אושוויץ. אושוויץ לא היה מקום של תענוגות", מסביר אחר כך גרייף. "אני

גדעון גרייף (בתמונה): "אני מתנגד לריכוך המציאות כדי להקל על המתבוננים. בסופו של דבר, גם מעט החומר הוויזואלי הקיים ומתעד את פשעי הגרמנים, אין בו כדי להמחיש אפילו שנייה אחת של הסבל, ההשפלה והאכזריות, שהיו מנת חלקם של האסירים במחנות הריכוז וההשמדה. צריך להראות כל מה שצולם, כמובן תוך התאמה לגיל השומעים ולרגישויותיהם"

מתנגד לריכוך המציאות כדי להקל על המתבוננים. בסופו של דבר, גם מעט החומר הוויזואלי הקיים ומתעד את פשעי הגרמנים, אין בו כדי להמחיש אפילו שנייה אחת של הסבל, ההשפלה והאכזריות, שהיו מנת חלקם של היהודים ושאר האסירים במחנות הריכוז וההשמדה. צריך להראות כל מה שצולם, כמובן תוך התאמה לגיל השומעים ולרגישויותיהם, ויש לברור את המילים היטב".

התלמידים מהופנטים. גרייף מספר להם על פגיי שותיו, בשנות ה-80, עם אנשי הוונדרקומנדו, שאיש לא ריאין לפניו. 30 מהם הוא הצליח לראיין ברחבי העולם. רק ארבעה עדיין חיים היום - בישראל, בקנדה

ובארצות הברית. "הם סיפרו לי שבאושוויץ הם ביצעו את עבודתם בתאי הגז ומשרפות כמו רובוטים, כמו מכונות אנושיות, כי גם כל הרגשות האנושיים נרצחו שם", אומר גרייף. "אנשי הוונדרקומנדו היו האומרים ללים שבאומללים מקרב נושאי התפקידים היהודים בשואה".

בהמשך, כשגרייף מספר לתלמידים כי שערן של הנשים היהודיות שימש לתעשיית הטקסטיל הגרמנית, הם מתחילים לנוע במקומותיהם בחוסר נוחות. גרייף לא מתרגש, ומציג להם תמונות נדירות של הקרמטוריום, שצילם איש א.א.א. ההרצאה מגיעה לשיאה כשגרייף מציג לתלמידים סדרת ציורים פרי מכתולו של דוד אולר, צייר ופסל יהודי צרפתי ממוצא פולני, מהניצולים המעטים של אנשי הוונדרקומנדו, שרישומי מתארים את תהליך ההשמדה באושוויץ.

לפתע נשמעת שאלה מוזרה מהקהל. אחת התלמידות מבקשת לברר אם תושבי אושוויץ צי, העיירה הסמוכה למחנה ההשמדה, התלוננו על זיהום הנהר המקומי באפר היהודים. גרייף מורגל גם לשאלות מהסוג הזה. "גם אם כן, זו היתה הבעיה הקטנה מכולן שיצר הגיהנום ששמו אושוויץ", אמר, והסביר לשואלת בקצרה מה היה הרכב התושבים שאיכסו את העיר הקטנה בה שכן המחנה באותה תקופה. "אני מתייחס לקהל שלי בשיא הרצינות, גם אם יש לפעמים שאלות מביכות, ילדותיות או משעשעות", הסביר לאחר מכן. "בשום פנים ואופן אסור לזלזל בשאלות התלמידים. אני משתדל לענות בהרחבה ובמדויק על כל שאלה".

כשהוא מספר להם על הסלקציה של ד"ר מנגלה והרופאים הנאצים על ה"רמפה", הוא מצליח לשלב מעט הומור, אפילו ברגעים העגומים ביותר של הסיפור ההיסטורי. "לראשונה בהיסטוריה, רופאים - כאלה שלמדו במיטב האוניברסיטאות בגרמניה - לא שלחו את המטופלים שלהם לטיפול, להחלמה, אלא אל מותם ובמורדע", הוא אומר, ומפנה שאלה לקהל: "מי לדעתכם לא היה עובר את הסלקציה, למי לא היו סיכויים כלל?" התשובה, שכוללת "מנהלי בית ספר ומורים", כמו אלה היושבים בשורה הראשונה לפני המרצה, שוברת במקצת את הקרה. התלמידים מביטים בצוות המורים ובמנהלת, צוחקים, ומחזירים את מבטם לגרייף.

כשהוא נשאל אם היו מקרים שבהם נאצים אנסו נשים יהודיות, נדרש גרייף לנושא רגיש. "באושוויץ אפשר למצוא כל תופעה שהיא. כל תופעה אנושית היתה שם. מכל סוג ומין. אפילו יחסים רומנטיים בין אנשי א.א.א. לנערות יהודיות", הוא אומר לתלמידים המופתעים. "רגשות אנושיים, לרבות רגשות רומנטיים, הם רגשות, בכל מקום. אפילו במקום כמו אושוויץ". כדוגמה לכך הוא מביא את סיפוריה של ציפורה טהורי (או הינדג'ו ציטרון), צעירה יהודייה יפהפייה מסלוב'קיה, ששולחה לאושוויץ ב-42. קצין א.א.א. פראנץ וונטש התאהב בה. הוא גונן עליה, סיפק לה מזון ובגדים והצליח לחלץ את אחותה על סף תאי הגז, דקות אחדות לפני שהוכנסה להם. אחותה של ציפורה שרדה. וונטש ככל הנראה גם הושיט סיוע לאסירים יהודים אחרים. אחרי המלחמה, כשהוא נאשם בפשעי מלחמה, ציפורה התלבטה קשות ולבסוף החליטה לנסוע ולהעיד לטובתו. ניצולות אושוויץ, ידידותיה של ציפורה, ששמעו על המקרה, מחו על כך בפניה נמרצות.

אחרי ההרצאה המורים מספרים כי מעולם לא ראו את התלמידים שומרים על שקט כה מופתי. בהמשך

המורות והתלמידות מבית הספר ע"ש רתנאו. מלמד השיעורים, מעורבים התלמידים בפרויקטים נקודתיים

מתעניינת בהיסטוריה ובמיוחד בתקופה הנאצית. אני חושבת שדרך העיסוק הזה אפשר ללמוד הרבה... יש לנו אחריות לא לשכוח את הנושא הקשה הזה. זה קרה במדינה שלנו ולכן יש לנו יחס מיוחד לנושא הזה", הוסיפה.

"הפרק הזה בהיסטוריה מעניין אותנו יותר מאחד רים, כי את יודעת שהכל קרה במדינה שבה את חיה היום. את יודעת שפעם דבר נורא כזה התרחש כאן, לא במדינות אחרות. לכן יש לנו יותר קשר לנושא הזה ויותר עניין בו", אמרה חברתה, ונסה הילטון. חברתה, יוזפינה אומוטיה, הוסיפה: "חשוב שהנושא הזה לא יישכח ויהיה נחלת העבר. זה טוב שאנחנו עוסקים בזה, לומדים על זה ושואלים שאלות".

בבית הספר על שם רתנאו יש מודעות היסטורית נרחבת. בכניסה לבית הספר יש אנדרטה לזכר קורבני מלחמת העולם השנייה. בחדר המדרגות יש אנדרטה נוספת - לזכר הרוגים גרמנים ממלחמת העולם הראשונה. מלבד השיעורים בכיתה, מעורבים התלמידים בכמה פרויקטים נקודתיים, הקשורים לנושא ומבקרים בתערוכות, באנדרטאות ובאתרי זיכרון לשואה ולנרדפיה. "אנחנו עושים טקסי זיכרון, בין היתר לזכרו של רתנאו, שעל שמו נקרא בית הספר", אמרה המורה. "חשוב לנו להגביר את המודעות לנושא גם מעבר ללימוד החובה", הוסיפה.

לא להסתיר מתחת לשטיח

"חור נידה, אבל גם זה חשוב", אומר גרייף בדרך לתחנה הבאה במסע. כשאנחנו מגיעים לפירון מקביל לת את פנינו עיר אפרורית, ישנונית ומדכדכת. אנחנו מגיעים לבית ספר מקצועי, שם מחכים לגרייף 400 תלמידים, בני 15-19 באולם ענק, שנראה כמו אצטדיון קטן. המורה להיסטוריה מספר לתלמידים כי ההרצאה של גרייף מתקשרת לנושא אקטואלי: סקר האיחוד האירופי, שגילה לאחרונה כי יהודים רבים חשים מאוימים באירופה.

גרייף יורה לאוויר שאלה מתריסה. "כמה אחים יש לכם?" בגרמניה שיעור הילודה הנמוך הוא אחד הנושאים המדוברים ביותר בפוליטיקה. גרייף יודע שהתשובה תהיה קרוב לוודאי "אח אחד" או במקרים רבים - "אפס". "לפני השואה, היו משפחות יהודיות עם 9-10 ואף 12 ילדים", אומר גרייף לתלמידים ההמומים. "אתם יודעים כמה יהודים יש היום בעולם?" הוא ממשיך ושואל. איש לא מרים יד. "לולא נרצחו, היו חיים היום בעולם כולו כ-38 מיליון וחצי יהודים. אבל

שים התלמידים לחקור את ההיסטוריה של השכנים היהודים שגרו בעיר, בשכונה או אף ממש ברחוב שבו שוכן בית הספר. לא אחת, התלמידים מגלים בעצמם סיפורים היסטוריים נשכחים, ובכוחם מונצח זכרם של השכנים היהודים שגרו פעם בשכונה. לעתים, כפי שקרה באחרונה בברלין ובהמבורג, פונים התלמידים והמורים לשגרירות ישראל בגרמניה, ומבקשים עזרה באיתור קרובי משפחה של יהודים שבשמותיהם הם נתקלו במהלך מחקרם. הפרויקטים האלה מסתיימים לעתים בטקס מרגש, שבו מוצבות אבני זיכרון ("אבני נגף") בפתח הבית שבו גרו, עברו או למדו היהודים מהשכונה, בטרם נשלחו אל מותם.

בחודש שעבר התקבלה בשגרירות ישראל בברלין פנייה ממורה מבית ספר ברובע שרלוטנבורג במערב ברלין. בית הספר נקרא על שם ואלטר רתנאו, שר החוץ היהודי של גרמניה בימי רפובליקת ויימאר, אשר נרצח בידי אנשי ימין קיצוני. המורה, מרטינה רטהולף, סיפרה לאנשי השגרירות, כי במסגרת פרויקט ההעשרה שהיא מנחה בבית הספר, ארבע תלמידות התבקשו לחקור את עברם של עשרה יהודים שגרו בשכונה ונידפו בידי הנאצים. הן ביקרו בארכיונים, מצאו מסמכים ישנים שעליהם מתנוססים צלבי קרס, והצליחו לספר מחדש את סיפורם הנשכח של השכנים שנרצחו בשואה. במיוחד הן התעניינו בכני הוגג היינריך וסווי מוס. הן ביקשו עזרה מהשגרירות הישראלית באיתור קרובי משפחה של בני הוגג, שלפי המידע אמורים היו להיות בישראל. השגרירות העבירה הלאה את פנייתם ובעזרתו של גידי פורן, "בלש היסטורי" שמתמחה באיתור משפחות יהודיות אבודות - נמצאה בחו"ל אילנה, נכדתם של בני הוגג. היא מאוד התרגשה לשמוע על העניין המחודש שגילו תלמידות בית ספר גרמני בסבה ובסבתה. בחודש מאי היא תגיע לברלין לטקס שבו ינחו אבני זיכרון לזכרם, בפתח הבית שבו גרו.

ביד ושם איתר פורו פרטים על בני הוגג. התברר כי שניהם נולדו בסוף המאה ה-19. היינריך היה בעל עסק גדול. סווי היתה עקרת בית. הם גרו בשכונה שהייתה קטה והעשייה עד שנעצרו בידי הגסטאפו ב-26 ביוני 1942. לאחר מכן הם גורשו למקום לא ידוע במזרח, שם נרצחו.

ארבע התלמידות, בנות 16, נרתמו ברצון רב למישימה שהטילה עליהם המורה, וחקרו את עברה של המשפחה. "קיבלנו רשימת שמות של אנשים. הלכנו לארכיונים שונים, עיינו בתיקים והרכנו ביוגרפיות קצרות שלהם", סיפרה אחת מהן, פיה קראוזה. "אני

על כוס קפה בלשכתה, אומרת המנהלת כי בצעירותה "לא לימדו אותנו כלום על אושוויץ... את אושוויץ אי אפשר לעזוב. לעולם לא נוכל להשתחרר מזה", סיננה לבסוף.

מרגשות אשם לאחריות

בתחילת אפריל ייערך בברלין כנס מיוחד של בית הספר להוראת השואה ביד ושם. המשתתפים - אני שי חינוך והוראה ממדינות רבות גרמנית - יציגו שם פרויקטים חינוכיים ועוזי לימוד שונים הקשורים ללימודי השואה.

משתתפים מברלין, נירנברג, אאכן, לוצרן, אוסטריה וירושלים ישתפו אחד את השני באתגרים, בבעיות ובפתרונות בנושא לימוד השואה לתלמידים גרמנים. "גם אנחנו, בישראל, לומדים מהגרמנים. זה הרדי", אומרת מקייטון. "בישראל מלמדים את השואה כדי לא להיות קורבנות שוב. בגרמניה יש מבט ופרספקטיבה אחרים - לימוד השואה נועד למנוע מצב שבו הגרמנים יהיו שוב עם של 'פושעים'. אנחנו פותחים את הנושא הזה לדיון ולומדים אחר מהשני", היא מוסיפה.

"בגרמניה לא מדברים עם בני הנוער על אשמה, כי לתלמידים שגרים היום בגרמניה אין שום קשר לזה", אומרת צרפתי. "אצל חלקם, הסבים והסבתות כלל לא היו מבוגרים בתקופת השואה, כך שאנחנו מדברים על סבא-רבא, למשל. מטבע הדברים, לא הרבה אנשים יודעים מה עשה הסבא-רבא שלהם", היא מסבירה.

לעתים, עם זאת, היא נתקלת גם במקרים אחרים. "כשהדרתתי כיתה מגרמניה במוזיאון היהודי בברלין, שאלתי אותם מה הציפיות שלהם מהמוזיאון. אחד התלמידים אמר: 'רגשות אשם'. כלומר, הנושא הזה קיים כמונח, אבל רואי שזו לא המטרה שלנו כמחנכים". "אחריות", מנגה, עולה לא מעט בשיחות ובפעילויות של התלמידים הגרמנים ביחס לשואה. "זה נושא שעור לא הרבה, ומתבטא, למשל, בפרויקטים שעושים התלמידים בנושאים של זיכרון והנצחה", אומרת צרפתי. בבית ספר בפדרנבורג, בתום הרצאה של פרופ' גרייף, התקבצה סביב אחד השולחנות קבוצת תלמידים שחזרה לא מומן מביקור באושוויץ. אני שואל אותם אם כגרמנים הם חשים בושה, אחריות או רגש אחר כלפי רצח העם היהודי. אף אחד מהם לא משיב לשאלה הזאת. המורה, שליווה אותם בביקור באושוויץ, נחלץ לעזרתו, ומסביר לי שלתלמידים האלה אין שורשים גרמניים. הם באו מטורקיה, מפולין ומברית המועצות. "הם בני מהגרים. אין להם הורים או סבים שהיו בני רמניה בתקופת השואה. החברה שלנו משתנה, אנחנו לא גרמנים יותר", הוא אומר. "ועדיין, הם מתעניינים מאוד בהיסטוריה היהודית וחשים אחריות. הם בקלות יכלו לומר שזה לא מעניין אותם, כי זו לא ההיסטוריה שלהם. אבל זה לא כך". אחת התלמידות שחזרה מהמישלהת לאושוויץ מספרת כי סבה היה אסיר באושוויץ עם משפחתו. "אני סינטי", היא מסבירה, בהתייחסה לאחד מהשכטים הצוענים.

כנס באפריל יוצגו פרויקטים שונים, שבאמצעותם תלמידים יצגו את השואה בבתי ספר גרמניים. אחד מהם הוא מערך שיעור על הג'נוסייד שעשו הנאצים בצוענים (סינטי ורומה). הנושא זוכה בשנים האחרונות נות לעניין גובר, ששיאו בהקמתה של אנדרטה לזכר רדיפת הצוענים, שהוצבה בלב ברלין ב-2012, מטרים ספורים מבניין הרייכסטאג, ותוכננה בידי דני קרוון. פרויקט אחר, שתופס תאוצה בשנים האחרונות בבתי הספר בגרמניה, הוא לימוד השואה באמצעות סיפורים מקומיים. כך, בבתי ספר שונים מתבק

זה לא המספר המלא, כי יחד עם כל יהודי שנרצח, נרצח גם הפוטנציאל העתידי של בניו, נכדיו וניניו. לולא השואה, לא היינו עם כה קטן, המונה 13 מיליון ו-400 אלף, כמו היום, מסביר גרייף.

לפתע מרים אחד התלמידים את היד ובפיו שא"ל חריגה, שגרייף עוד לא שמע בהרצאותיו בגרמניה מעולם. "האם היו גם יהודים ששיתפו פעולה עם הנאצים?" גרייף מהרהר לרגע קט ומשיב בחיוב. "מעטים. כן. היו גם תופעות של שיתוף פעולה של יהודים עם הגרמנים. אנשים רצו לחיות".

"אינני נוהג להסתיר דבר מתחת לשטיח", הוא מרגיש. בערב, כשאנחנו ממתינים לרכבת, הוא נזכר בשאלה הזאת, ומספר על יהודי בשם ויטאל חסון, תושב סלונקי, ש"בגד ביהודי סלונקי, הסגיר אותם והתעלל בהם", כדבריו. אחרי המלחמה היה חסון טייפ ורדוף תאוות בצע עד כדי כך שחזר לעיר סלונקי קי, כיוון ששכח שם מזורדה מלאה בתכשיטים ששרד מיהודים. הוא נתפס והוצא להורג אחרי משפט, בו העידו קורבנותיו ששרדו את אושוויץ.

גם בגטו ורשה היו כמה מקרים של יהודים שהצביעו על בונקרים שבהם הסתתרו יהודים. "ברוב המקרים הם קיבלו מהגרמנים תמורה כדור בראש", אומר גרייף. "אין סיבה לטאטא גם את העובדות האלה מתחת לשטיח", הוא מוסיף.

בבוקר גרייף נראה עייף במקצת. "זה בגלל היט"ל", הוא אומר, וצוחק. "כל הלילה צפיתי בסרטים תיעודיים על השואה, בטלוויזיה הגרמנית. עד שנהיה כבר שלוש, ופרשת - כששודר סרט על מבצע אני טבה", הוסיף. "ערב-ערב יש בטלוויזיה כאן תוכניות על השואה או מלחמת העולם השנייה. שלוש שודרה ביוגרפיה של גרינג. יום לפני כן - על גבלס. התקשורת כאן אובססיבית עם השואה. מאות ספרים בשנה

יוצאים בנושא הזה. אין יום שלא תמצא כתבה שקשורה לה לשואה באחד העיתונים".

בבון אנחנו מתארחים בבית ספר ענק, בו לומדים 3,000 תלמידים. הרבה מאוד בני מהגרים לומדים שם. גרייף מתמודד בגבורה עם סלנג גרמני צעיר, שבקושי ניתן להבנה ולפענוח גם בידי גרמנים של ממש. "האם כולם נרצחו? גם נשים וילדים?" שואלת תלמידה עם כיסוי ראש. "האם הם לא הריחו את הריח החריף מהמי שרפות?" תוהה תלמיד אחר. "האם אנשי אס.אס נענשו על פשעים?" נשאל גרייף, ומשיב: "רובם מתו בגיל מאוד מבוגר. יש כאלה שחיו יותר ממאה שנה".

תלמיד אחר שואל "למה היטלר שנה יהודים בצורה קיצונית כוונ?" גרייף משיב, שגם אחרי מספר כה גדול של ביוגרפיות על היטלר, תישאר שאלה בסיסית זו בגדר תעלומה וחיידה. "יש תיאוריות המתבססות על סיפור הרופא היהודי שטיפל באמו של היטלר, שגוועה מסרטן, אבל אני חושב שאפילו אם היינו מצליחים להביא את היטלר אל ספת הפסיכולוג, גם הוא עצמו לא היה מצליח להשיב על כך בבהירות", אומר גרייף. "האם היו יהודים שהצליחו להסתיר את יהדותם?" הוא נשאל בהמשך. "הגברים היהודים התקשו להסתיר את יהדותם מסיבות מובנות - וזו הטרגדיה של הגברים היהודים בשואה", הוא משיב, כשמישהו בקהל מדבר על ברית המילה, פורץ בקהל צחוק של מבוכה.

בבית ספר אחר, בעיר פדרנבורן, אנחנו נכנסים לאולם גדוש במיוחד. "איך הם לא חשדו? למה הם צייתו? למה לא ניסו להתנגד?" נשאל גרייף. גרייף מכיר היטב את השאלות האלה, ומסביר לתלמידים, ש"אף אחד לא בא לאושוויץ מרצונו הפרטי. היהודים רצו לחיות. הם אהבו את החיים ככל האחרים".

אחר כך, במכונית, הוא מרחיב: "חלק מהשאלות המופנות אלי במהלך ההרצאות נובע מחוסר הכרת המציאות. שאלה החוזרות על עצמה בתדירות גבוהה מתייחסת לפרופורציה של אנשי אס.אס ויהודים על הרצף ולחוסר תגובתם האקטיבית של היהודים,

העולים במספרם פי כמה וכמה על מספר שוביהם". לפעמים, הוא מסביר, "יש מי שחושב בטעות, שסיירת גולני או סיירת מטכ"ל הגיעה לרמפה באושוויץ. מדוי בר באזרחים, מורעבים ומושפלים, בלא ניסיון צבאי ובלא נשק. אני לא יכול לתאר לעצמי מצב, בו סבתי הקשישה מתנפלת על איש אס.אס וחוטפת מידי את הנשק".

אבל כדי להבין את ההיסטוריה לאשורה, כפי שהיתה, צריך להתבונן אל העבר באור הנכון. "כן, זה מתסכל. גם אני הייתי רוצה מאוד ש-3,000 היהודים שהגיעו זה עתה למחנה אושוויץ, יתנפלו על ארבעת אנשי אס.אס העומדים מולם ויחסלו אותם בו במקום. אבל לדאבון הלב, זה לא היה ריאלי. אי אפשר היה לצפות את זה מהם. אחרי חודשים ושנים של השפלה, הרעבה, גזל שיטתי, אובדן הכל - לא היו תנאים להי תנהגות אנושית שונה או לדפוסי פעולה אחרים. המדיניות הגרמנית הביאה לכך שלמחנות הגיעו יהודים חצי מתים, גוססים, ולפעמים מתים ממש". יחד עם זאת, גרייף מזכיר לשומעיו את מאות המרידות הנורעות של יהודים בגטאות ואת שלוש המרידות במחנות ההשמדה טרבלינקה, סוביבור ואושוויץ-בירקנאו.

הזעקה האישית

הערות אנושיות לא נשמעו לאורך המסע של גרייף. ב-13 השנים שהוא מרצה בפני תלמידים גרמנים נתקל רק "פעם או פעמיים", כדבריו, בהערת מהסוג הזה. "וגם אז, זה היה בעדינות. אחרי הכל, אני לא כאן כדי לעסוק באקטואליה, אלא כדי לספר על דברים שאירעו לפני 70 שנה", הוא אומר. גם בפני ניאורנאצים הספיק גרייף לדבר, והמפגש עבר בשלום, בלא הפרעה. "הצעירים הניאורנאצים שאלו שאלות טובות למדי", אומר גרייף. גם בפני עובדי מפעל התנורים "טופף ובניו", בעיר ארפורט, דיבר גרייף. "טופף ובניו" היתה אחת החברות שייצרו את תנורי הכיבשנים במחנות ההשמדה. "הרציית בפני העובדים ובפני קהל מוזמנים", הוא נזכר.

"הצלחתי לפתח פורמולה פדגוגית שמדברת אל לבם של הצעירים הגרמנים", הוא אומר. בהרצאותיו, גרייף לא מטיף ולא מאשים. הוא מתבל את ההרצאות בהומור קל, גם כשהן עוסקות בנושאים המחרידים ביותר. אולי זו אחת הסיבות לדממה השוררת באולמות שבהם הוא מרצה, בהם נוכחים לעתים מאות בני נוער, ולקשר הטוב, שהוא יוצר עם קהלו.

רק בבית ספר אחר הוא נשאל אם יש לו נגיעה אישית לשואה. גרייף, שהקפיד לשמור על מרחק מהנושא ולא לערב את משפחתו בהרצאותיו, נזכר בעצב בפרק מילדותו. הוא נהג לבלות הרבה במחיצת סבו וסבתו. "לא היה לילה שלא התעוררתי שם באמצע השינה. סבי היה צועק מתוך שינה. זעקות אימים. הקי"רות רעדו", נזכר, כילה, גרייף לא הבין את הסיבה לכך. רק שנים לאחר מכן התחוויר לו שסבו צועק בשנתו את הסיפור שאף פעם לא רצה לספר. לפני המלחמה היה הסב רופא צבאי מעוטר. בליל הברדלח, בנובמבר 1938, נעצר הסב, ד"ר קרל דנציג, בעירו הינדנבורג. הוא נשלח למחנה הריכוז בוכנוואלד בגרמניה. ביוני 1939 הצליח להגיע עם בני משפחתו לארץ. "הוא לא הש"תחרר מבוכנוואלד מעולם. גם בתל אביב הוא נשאר אסיר", אומר גרייף.

"יהודים כמוהו, ששוחררו ממחנות הריכוז, אולי צו להתחייב שיעזבו מיד את גרמניה ושלעולם לא יספרו מה שראו עיניהם. סבי אכן לא דיבר על בויכנוולד, אפילו לא בתל אביב, בה התגורר עד מותו. אבל הזעקות הרמות שלו, שלא הבנתי כילד, זה הסיפור שלו על סבלו במחנה, הסיפור שלא סופר. ובכל זאת סופר", אומר.

התלמידות שהשתתפו בפרויקט הנצחת השכנים היהודים של בית הספר, בעת מחקר בארכיונים